

A magánegyetemek költségvetésének átlagosan 12,2%-át fedezi az állami szubvenció. A hiányzó részt maguknak az intézményeknek kell megszerezniük/kigazdálkodniuk. Ennek forrásai: beiratkozási díj (12.250 frank, csak egyszer, az első évfolyamon fizetendő); tanfolyami díj (26.000 frank); vizsgadíj; hozzájárulás az intézmény rezsiköltségeihez (10.000 frank). További igen jelentős bevételi forrást jelentenek a szülői adományok, melynek magyarázata a hagyományokban, a japán társadalom szövetének sajátosan "familiáris" természetében rejlik. Gyakori, hogy a nagyszülőtől az unokáig ugyanazt az egyetemet látogatják az egymást követő nemzedékek tagjai. Ilyen módon az egyetem támogatása hosszú távon megtérül beruházásnak minősül. S rövid távon is megtérül, mert a felvételi versenyvizsgán elért eredmények alapján kialakuló rangsorban azok, akik "várólistára" kerülnek (a privát szférában is felvételi keretszámoknál dolgoznak) pozíciójukat javíthatják szüleik adományának függvényében.

Ezek mellett a magánegyetemek jogosultak tőzsdéi részvények vásárlására, tőzsdézésre, illetőleg arra, hogy a szolgáltató szférában (vendéglátás, szabadidő és sport, sajtó, egészségügy) vállalkozói tevékenységet folytassanak. Egy terület tiltott törvényileg: azoknak az iparágaknak a gyakorlása, amelyek főként az éjszakában zajlanak. A japán magánfelsőoktatásban a diák ügyfél, kliens is, akitől – törvényesen szabályozott keretek között – az egyetem akár kölcsönt is felvehet, ami értelemszerűen visszafizetendő, amikor a hallgató elhagyja az intézményt.

A szerző záró következtetése: jóllehet a japán magánfelsőoktatás irányítóinak filozófiája erősen különbözik a kontinentális (jelesül: a francia) gyakorlattól, ám ez a merkantil szellem – úgy tűnik föl – nem megy az oktatás minőségének rovására.

(Sabouret, Jean-François: Le financement de l'enseignement supérieur privé. *Revue française de finances publiques*, 27, 1989. pp. 28–32.)

Szabó László Tamás

KOMPARATISZTIKA

Az oktatás mai problémái: összehasonlító perspektívából

A három neves amerikai komparatista által szerkesztett kötet egyszerre két célt szolgál: miközben átfogó képet próbál adni azokról a legjelentősebb trendekről, amelyek a világ oktatásügyét a ki-

lencvenes évek elején jellemzik, be akarja mutatni a tudományterület, az összehasonlító pedagógia vagy – talán pontosabb így – oktatási komparatiztika mai állapotát is. Egyidőben kíván szólni két oldalhoz: egyrészt a szélesebb akadémiai területen kívül lévőkhöz, akiket érthetően sokkal inkább a vizsgált dolog, mintsem a vizsgálódás mikéntje érdekel, másrészt a tudományterület képviselőihez, akik elé egyfajta átfogó "state of the art" elemzést próbál tárni.

Az átfogóságra törekvő e kötet legfontosabb jellemzője: valóban mindenről olvashatunk benne, ami napjainkban a világ oktatási rendszereiben zajlik, s ami oktatásügyi vezetőket, szakértőket, kutatókat és reformereket vagy bürokratákat ma érdekelhet, s ugyanígy megjelenik benne az oktatási komparatiztika valamennyi ma divatos témája, nagyobb hatású kutatási iránya.

A komparatiztika kétségtelenül a neveléstudomány leglátványosabb fejlődést megélt ága. Noha mint kutatási terület korántsem a második világháborút követően alakult ki, amint azt a kötet szerkesztői közösen jegyzett bevezetőjükben állítják, az tény, hogy a háború óta eltelt időszakban folyamatosan nőtt a jelentősége. A nemzetközi minták vonzása, a nemzetközi szervezetek oktatásügyi befolyása, s mindezekkel együtt a más országokról, más rendszerekről való tudás iránti igény állandóan növekedett: az ötvenes-hatvanas évek optimista reformhullámjának idején éppúgy, mint a szkepszist hozó és válságkezelés felé forduló hetvenes évek óta. A komparatiztika közös nyelvet adott a legkülönbözőbb területeken dolgozó neveléstudományi kutatóknak és ernyőként borult egy sor divergáló megközelítés felé. Együttal ez lett a tudományterület legnagyobb politikai hatást kifejtő kutatási ága. Mindez annak ellenére, hogy – amint a szerkesztők joggal megjegyzik – e kutatási ág identitása meglehetősen kétséges: nem épül jól elkülöníthető sajátos módszertanra, nincs önálló integratív teóriája, nem képvisel koherens paradigmát. A kohéziót egyszerűen az a hit adja, hogy az oktatási rendszerek megismerhetők és megváltoztathatók.

A kötet első fejezete, amely magának a kutatási ágának a vitáit és trendjeit hivatott bemutatni, mindössze egy tanulmányt tartalmaz, melyet – az azóta elhunyt – G. P. Kelly írt. Az európai olvasónak némi hiányérzete támadt ezt a tanulmányt elolvasva, ami jórészt abból fakad, hogy az európai és az amerikai komparatiztika az elmúlt évtizedekben nem egészen ugyanazokon a síneken futott. Noha a kötet szerkesztői igyekeztek szer-

zőként meghívni néhány neves európai szakértőt – így például *Husén* írta a minden idők legnagyobb komparatív vállalkozását, az IEA-t bemutató elemzést –, a kötet egésze határozottan amerikai látásmódot sugall. Ez természetesen nem baj, márcsak azért sem, mert mint számos más területen, itt is az amerikaiak produkálták a legtöbb új dolgot. Mégis, az európai olvasónak kicsit az az érzése, ez a kötet nem eléggé hozzánk szól, nem eléggé a mi problémáinkra, kérdéseinkre reflektál.

Miben is más az amerikai és az európai "comparative education". Nem könnyű ezt megfogalmazni, de talán érdemes megpróbálkoznunk vele. Benyomásaim szerint – amelyeket e kötet is megerősít – az amerikaiaknál e kutatási ág jobban kötődik az egyetemi szférához és kevésbé a kormányzatihoz. Erősebb kötelékek fűzik a harvonas évek balos hullámán nagyra nőtt oktatásszociológiához mint a konzervatívabb történelmi hagyományhoz, a liberális-konzervatív orientációjú szakértői szférához, vagy mint a politikai döntéshozókhoz. Végül – az eddigiekkel is összefüggésben – erősebben érdeklődik a szegény vagy fejlődő harmadik világbeli országok iránt, érzékenyebb a gazdagok és szegények közötti feszültségekre, a faji, nemi és egyéb megkülönböztetések problémáira. Hajlamosabb az elvont elméleti modelleket alkotására, jellemzőbb rá a nagy statisztikai adatbázisok elemzésére épülő analízis.

Kelly "state of the art" tanulmánya is azt sugallja, hogy a baloldali orientációjú, erősen a marxizmus hatása alatt fejlődött amerikai komparatistika képviselői ma rosszabbul érzik magukat, mint európai kollégáik, akiket a kontinensen zajló integrációs – vagy újabban egyre inkább dezintegrációs – folyamatok bőséggel ellátnak megoldandó elméleti dilemmákkal és gyakorlati feladatokkal. A komparatisták itt Európában talán kevésbé érzik úgy, hogy témára kell vadászniuk, s talán kevésbé zavarja őket a kutatási ág szerteágazó volta, az, amit Kelly így fogalmaz meg: „E kutatási ág a múltban is szerteágazó volt és a jövőben is az lesz. Olyan témákra fog odafigyelni, melyek látszólag alig kapcsolódnak egymáshoz: oktatásfinanszírozás, írástudatlanság a nők körében, tankönyvkiadási gyakorlatok, grammatikai iskolák Malawiban, az egyetemi-tudományos szférában dolgozók, a tanulók viszonya a politikához és így tovább.” (p. 21.). Kellynek egyébként az itt említett mellett még egy tanulmánya olvasható a kötetben, a nők iskolázottságának a változásairól.

Számos tanulmányból surgáznak a korábbi illúziók és egyértelműségek elillanása miatti rossz

közérzet. *Easton* és *Klees* oktatás és gazdaság kapcsolatát elemző írásában azt olvashatjuk, hogy az elmúlt évtizedek számos kutatása, elméletalkotási próbálkozása ellenére nem vagyunk abban a helyzetben, hogy megfelelő módon konceptualizálhassuk, milyen szerepe is van az oktatásnak a gazdaságban (p. 123.). A neoklasszikus közgazdaságtanra épülő emberi tőke elmélet, amely több évtizede uralja a gazdaság és oktatás kapcsolatának kutatását, e szerzők szerint nemcsak újabban jutott válságba, de soha nem is volt alkalmas a lényeg megragadására. Igaz, ők hisznek az ezt kiváltó paradigma léteben, csakhogy úgy érzékelik, hogy a jelenleg fennálló hatalmi viszonyok között ez egyáltalán nem tud kifejlődni. Mintha valamilyen hatalmi összeesküvés gátolná az alternatív elméletek megszületését: „az uralkodó paradigma képviselői valójában monopolizálják a kutatási alapokhoz és a kutatási terephez való hozzájutás csatornáit, s így nem fejlődhet ki és nem próbálható ki alternatív módszertan” (p. 136.). Az oktatási tendenciák mögött meghúzódó politikai tartalom firtatása jellemzi R. F. *Arnove* és H. J. *Graff* cikkét is, amely a nemzeti írás-olvasás tanítási kampányokkal foglalkozik. „Az írás-olvasás problémája alapvetően politikai tartalmú. Olyan kérdéseket vet fel, mint az, hogy 'Milyen társadalmat is képzelünk el?' vagy 'Komolyan érdekeltek vagyunk-e abban, hogy az iskolázatlanok tudását és képzettségét növeljük?'...” (p. 294.).

Ugyancsak csalódásokat kellett megélniük azoknak, akik az oktatás kiterjesztésétől és a reformoktól a társadalmi egyenlőtlenségek csökkenését várták. Az egyenlőtlenségek ma nem kisebbek, hanem nagyobbak, s csökkenésük a közeljövőben nem is várható. Különösen nagy az illúzióvesztés azok körében, akik az oktatásra évtizedeken keresztül mint a harmadik világ felzárkóztatásának egyik eszközére néztek, s a komparatív elemzést is e misszió szolgálatába állították. A harmadik világ tragikus visszastílyvedése, a fejlett országok által irányított modernizációs programok, köztük az oktatás fejlesztését szolgálók kudarcra miatti rossz érzéseket ez a kötet is bőséggel tükrözi. Amint az oktatás és a társadalmi egyenlőség problémáját elemző tanulmány szerzője, J. P. *Parrel* írja: „A Világbank által alacsony jövedelműnek minősített harmincöt országban, amelyekben 2000-re az elemi iskolás korú gyermekeknek megközelítőleg 60%-a fog élni, az egy tanulóra jutó közkiadások 1975 és 1985 között 11,8%-kal csökkentek, az egy főre jutó nemzeti jövedelemből való részesedésük pedig 11%-ról 8,1%-ra esett vissza” (p. 121.).

Az a társadalomreformer szemlélet, amelynek leegyszerűsítő optimizmusát a harvanyas években felerősítette a marxizmus hatása, s amely most illúzióvesztést vagy keserűséget el írt, hatja át az állam szerepével vagy a centralizáció-decentralizáció kérdéskörével foglalkozó fejezeteket is. M. Carnoy tanulmánya, amely a liberális állammelfogást bírálva az intervencionista állam mellett érvel, a kelet-európai, különösen a (volt) Szovjetunióbeli változásokra is reflektál, kifejezve azt az aggodalmát, hogy a forradalmi változások nyomán nehogy túlságosan leépítsék az államot. N. F. McGinn tanulmánya, amely a decentralizációval foglalkozik, hasonló kiinduláspontokra épít. Az oktatásirányítási reformok mögött mindenekelőtt a tőkés állam hatalmi praktikáit véli felfedezni, s reformokat azok politikai tartalma felől értékeli. Amint írja: "Az oktatásirányítási reformjavaslatokat nem olyan címkék felől kell értékelni, mint a centralizáció vagy decentralizáció, hanem inkább azt kell megnézni, hogyan befolyásolják az embereknek a döntéshozatalban való részvételi lehetőségét, és azt, hogy felkeltik-e az emberekben a részvétel iránti igényt" (p. 172.).

A kötetnek van magyar szerzője, Kozma Tamás, aki néhány jellegzetes, Kelet-Európával kapcsolatos – a tanulmány írásakor még gyakori, ma már ritkább – nyugati illúziót próbál szertefoszlatni. Nevezetesen azt, hogy a kelet-európai átalakulásból egyenes út vezetne a liberális alapértékek, a piacgazdaság és a parlamenti demokrácia felé. Pontosan és meglehetősen korán jelezte Kozma, hogy a totalitarianizmusból a demokrácia felé vezető út nem annyira a kommunista rendszer városi értelmiségből toborzódó radikális-liberális bírálóinak, mint inkább az olyan populista mozgalmak befolyásának a növekedését fogja hozni, mint a Magyar Demokrata Fórum, a litván Szajudisz vagy a román Vatra Romanesca. A demokratikus átmenet nyomán erőre kapó neokonzervativizmust három szembenálló politikai erő "kooperatív produktumaként" írja le. Az első a szocialista eszméket korrumpáló, s ezzel szükségképpen a konzervativizmust erősítő korábbi politikai elit. A második a nacionalizmust, a hazafiságot és a valóságosságot hirdető, még a korábban politikailag semleges társadalmi csoportokat is mozgósítani tudó populista erő. A harmadikat pedig azok a liberálisok alkotják, akik a piacostást és az individuális szabadságjogokat követelik. A neokonzervativizmus előtérbe kerülése igen súlyos konzekvenciákhoz vezethet. Amint a szerző megfogal-

mazza, "az Európától és a világ többi részétől való elszakadást és nem a velük való integrálódást segíti elő", valamint "gátolhatja a totalitarianizmusból a demokráciába való átmenetet, politikai és oktatási stagnálást idézhet elő" (p. 103.).

A kötet néhány tanulmányát szeretném külön is kiemelni, főleg azért, mert egy-egy terület nagyon jól összefogott bemutatását adják, mégha igazán új gondolatokat vagy megközelítéseket nem is tartalmaznak. Ilyen mindenekelőtt P. G. Altbach tanulmánya a felsőoktatási rendszerek előtt álló kihívásokról és a kilencvenes évek várható tendenciáiról. Ugyancsak ilyen J. Bolí és F. O. Ramirez, e két hazai fordításból már korábban is ismert szerző összefoglalója a kötelező tömegoktatás fejlődési tendenciáiról. Ugyancsak kiemelendő H. J. Noah és M. A. Eckstein remek, tipológiaalkotást is lehetővé tevő komparatív elemzése a középfokú oktatást lezáró vizsgákról, illetve a középfokú és a felsőfokú oktatás kapcsolatáról.

Akadémikus értékeit tekintve ugyan nem ilyen kiemelkedő, ám egy fontos és nálunk kevésbé ismert terület megismeréséhez jó H. M. Levin cikke a "hatékony iskola" [effective school] mozgalomról. Izgalmas olvasmány Husén tanulmánya, amely személyesen átélt tapasztalatok sorát felidézve mutatja be, hogyan hatottak az IEA vizsgálatok eredményei egy-egy országban. Hasonlóan érdekes R. Hayboe tanulmánya a nyugati mintát tudatosan elvető kínai modernizációs modellekről. A Reagan- és a Thatcher-féle konzervatív oktatáspolitikákat hasonlítja össze M. David tanulmánya, inkább leíró, mintsem elemző célzattal. Az USA és Anglia összehasonlítására épül H. Judge elméleti szempontból is értékes tanulmánya a tanári munka professzionalizálódásáról: öt olyan szempontot emel ki, amelyek alapján megítélhető a tanári munka professzionalizálódásának a mértéke. Izgalmas adatokat tartalmaz, bár elméleti szinten kevésbé érdekes J. B. G. Tilak cikke az indiai magánoktatásról. Végül a harmadik világ felé irányuló segély- és fejlesztőprogramokban jelentős szerepet játszó nemzetközi szervezetek tevékenységének jó áttekintését adja E. H. Berman tanulmánya.

(R. F. Arnove & Ph. G. Altbach & G. P. Kelly (Eds) *Emergent Issues in Education: Comparative Perspectives*. New York, State University of New York Press, 1992.)

Halász Gábor